

A VILÁGNÉZET TANÍTÁSA.

(Első közlemény.)

Az ember tudásvágyának kettős tárgya van: egyrészt gyakorlati és elméleti érdeklődéstől vezetve bizonyos részletkérdések megoldására, másrészt pedig a világ és az élet egységes conceptiójának megalkotására irányul. Ez utóbbi törekvés célját nevezzük a szó legáltalánosabb értelmében *világnézetnek* s a következőkben ép azt kíséreljük meg kifejtetni, hogy a világnézetre irányuló tudásvágynak kielégítéséről miképen kell a nevelés körében gondoskodnunk.

Igen elterjedt nézet, hogy a gyermek még semmiképen sem törekszik világnézetre s tudatának fejletlenségénél fogva még nem is érdeklődhet iránta. Ez kétségtelenül igaz, ha világnézetet csak annak kifejlett formáját értjük, ahogy az a felnőttek tudatában él. De ha a majdan kialakuló világnézet *elemeit* tekintjük, kiderül, hogy valami csökevényes világnézetre való törekvést már igen korán észlelhetünk a gyermeknél.

E törekvés felleptét a szüntelen kérdezősködés kezdete jelzi. E jelenség ugyanis a gyermek határtalan érdeklődését mutatja s bizonyítja, hogy a maga módja szerint igenis törekszik a dolgok legvégére járni s egy nemét a kezdetleges világnézetnek megalkotni. Hiszen kérdései nemcsak egyes jelenségekre, hanem a világra és az életre mint egészre is vonatkoznak, jelölve annak, hogy a világnézetre való törekvés immár kezdetét vette. Ne feledjük, hogy a tudásvágy ama differenciálódása, melyből kiindultunk, csak későbbi fejlődés eredménye s így téves a gyermek érdeklődéséről úgy vélekedni, hogy az csak a «részletekre» irányul, holott az valójában még *alatta* áll a részjelenségek és a világnézet kérdései iránt való érdeklődés dualismusán: mindkettőnek csírája még osztatlanul van meg tudatában. Ép ezért téves azt is hinni, hogy a fejlődésben megelőzi az egyes és az «érzéki» dolgok iránt való érdeklődés az általánosabb problémák iránt való érdeklődést, amely mint az érdeklődés egy külön, későbbi neme lépne fel a fejlődő ember tudatában. Valójában úgy áll a dolog, hogy a világnézet kérdései iránt való ér-

deklódés *együtt* fejlődik másféle érdeklődéssel, amit természetesen csak gondos lélektani analízissel állapíthatunk meg az érdeklődés különböző nemeinél.

Ha igaz, hogy a helyes tanítás útja nem lehet más, minthogy a gyermek fejlődő tudatához alkalmazkodva evolúciójának minden pontján arra törekszünk, hogy kívánatos képességeit minden irányban kifejlesszük, akkor kétségtelen mindenekelőtt, hogy a gyermek világnézetének a kialakításával is kell foglalkoznunk tudatfejlődésének minden fokán. Még pedig *lehetőleg korán* kell megkezdennünk világnézetének helyes irányban való formálását. Egyrészt mert megállapítható, hogy ha a gyermek kérdéseire nem felelünk számára érthető módon, önmagának alkot idevonatkozó — természetesen — babonás képzeteket,¹ amelyek azután gátolják a helyes fogalmak kialakulását. Másrészt pedig ugyanazon okok, amelyek kívánatossá teszik a tanítás és nevelés minél előbb való megkezdését, arra is intenek bennünket, hogy a gyermek idevágó érdeklődését is irányítsuk már akkor, midőn annak első jelei mutatkoznak.

Hiányos és egyoldalú lesz tehát minden tanítás, mely nem törekszik a gyermek világnézetét is mindig és mindenben párhuzamosan fejleszteni a részletismeretek tanításával. E tekintetben nagy mulasztások történtek és történnek ma is; nem csoda, ha értelmi téren mindjobban terjed a világnézet nélküli kapkodás, erkölcsi téren az ebből fakadó ziláltsága, kiforratlansága az ethikai érzületnek. Vajjon hol szerezzen a modern ember szerves világnézetet, ha az iskola iránytű nélkül bocsátja el s legföljebb csak annyi ismeretet nyújt, hogy tápot adjon a világnézet utáni váagnak, de annak kielégítésével mitsem törődik?

Igaz, hogy a gyermeket világnézetre való törekvésében eleinte természetszerűleg csak a mythosok és mesék érdeklik s ha gyakran képes is megérteni a dolgok helyes magyarázatát, valószínűtlenebbnek tartja a mythikus magyarázatnál.² Ha tehát világnézetben csak philosophiai álláspontot értünk, a gyermekkorban még nem lehet szó a világnézet tanításáról: amíg szükségszerűleg a mythologiai apperceptió³ korát éli, mást mint mythikus magyarázatot nem érthet meg. Ámde látni fogjuk, hogy a világnézetnek egy oly *didaktikai*

¹ V. ö. E. Meumann, Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik. I. K. 1907. 130. l.

² Erre nézve jellemző eseteket mond el Nagy László: A gyermek érdeklődésének lélektana. 1908. 29. l.

³ V. ö. Wundt: Völkerpsychologie. II. k. 1. 1905. 577. sz. lk. valamint K. Groos: Das Selenleben des Kindes. 1904. 136. l.

fogalmát alkothatjuk meg, amelyet szem előtt tartva már ebben a korban is megkezdhetjük a világnézet kiépítését. Látni fogjuk, hogy ép a *mythost* kell a tanítónak felhasználnia, hogy a gyermeket a helyes világnézet felé vezesse. Kiderül majd, hogy misem állja útját annak, hogy már a legegyszerűbb tanítás is ne birjon kettős céllal: úgy részletismereteket, mint a helyes világnézet alapvető mozzanatait belevinni a gyermek tudatába.

Hogy a gyermek nemcsak részletismeretekre, de fejlődése minden pontján már valamiféle világnézetre is szorul, e belátás voltaképpen sohasem hiányzott teljesen a pädagogusok körében. Valószínűleg nemcsak tisztán theologiai szempontból hangsúlyozták minden idők nevelői a vallásoktatás szükségességét a tanítás minden fokán. Ép a vallásoktatásban látták kizárólag s látják részben ma is sokan a világnézet tanításának egyetlen lehetséges és szükséges módját. Ámde ha nem is tagadható, hogy a vallásitanítás fölöttébb alkalmas a gyermek idevágó érdeklődésének fejlesztésére — *egyedül* reá azért nem lehet a világnézet tanítását bízni, mert ez utóbbi céljának és helyes menetének csak részben felelhet meg. A mi nyugati vallásaink ugyanis annyira transcendens irányúak, hogy a tanítandó világnézet immanens elemei kívül esnek érdeklődési körükön. Már pedig látni fogjuk, hogy azon világnézet, melyet a kulturális fejlettség mai fokán kell tanításunk tárgyává tenni, nagyrészt oly immanens fogalmakon fordul meg, amelyek a theologiót egyáltalán nem érdeklik. *Ezt* az elemét a világnézetnek a vallástantól nem várhatjuk, mint amelynek mindig az a célja, hogy valamely pozitív vallás tanait tolmácsolja s így egészen más tényezők történelmi *productumát* tartja szem előtt, mint aminő a tanítandó világnézet. Ez utóbbi ugyanis elsősorban a tudományos és a philosophiai kutatás sok évszázados fejlődésének eredményeit foglalja egységbe; a vallásokat pedig nem a tudomány szülte s nem is a tudomány élte, hanem az *egész* ember természetének legmélyén gyökereznek. Tanítandó világnézetünknek tehát szükségképen lesznek oly elemei, melyek ha nem is ellenkeznek a vallások tanaival, de ezektől lényegileg különböző síkban mozognak s így tanításukat nem lehet amazok tanításával azonosítani. Még pedig annál kevésbbé, mert mint látni fogjuk, a világnézet tanításának az oktatás minden ágában lesznek kiinduló pontjai, pl. a matematikában is, melyre theologiai szempontok egyáltalán nem alkalmazhatók.

E belátás csirái *Herbartnál* tűnnek fel először. Az érdeklődés sokoldalúságának mint tanítási célnak tana ugyanis már magában foglalja azon álláspontot, hogy a tanításnak az érdeklődést minden irányban, tehát a világnézet problémáira nézve is egyaránt ki kell tervszerűen fejlesztenie. Két okból azonban Herbart idevágó tanítása

nem fejlődhetett a kellő irányba. Az egyik azon pietisztikus tévedése, melyszerint a tanítás végső célja az erény, melynek szolgáltatásban csak mintegy eszközül ismerhető el közelebbi célnak az érdeklődés sokoldalúsága.¹ Ennek következménye, hogy ott, ahol pädagogiája megközelíti a világnézet tanításának kérdését, az ethikai elem annyira túlteng reflexióiban, hogy egyéb, a világnézetet alkotó mozzanatok a maguk logikai jelentőségükkel nem érvényesülhetnek. Ebből fakad álláspontjának ama hiánya is, hogy nem domborodik ki nála egész világossággal azon belátás, hogy a tanítás tárgyainak valamiféle tartalmi egységesítésére is van szükség, hogy oktatásunk a világnézet kérdéseire is kellőleg kiterjeszkedhessen. Ebben is didaktikájának ama gyakran kiemelt egyoldalúsága nyilvánul, melynél fogva a tanítási tárgyak logikai sajátságait általában elhanyagolta.

Napjainkban alig találunk egyéb reflexiót problémánkra vonatkozólag, minthogy némelyek főleg az egyes tantárgyak ethikai vonatkozásait akarják mindjobban kidomborítani,² miközben legtöbbször teljesen azonosítják a világnézet tanítását az erkölcsi oktatással, holott — mint látni fogjuk — ez utóbbi csak egyik mozzanata az előbbinek. Ahol pedig magáról a teljes világnézet tanításáról hallunk, ott rendszerint a tulajdonképeni filozófiai oktatásról van szó, mely a tanítást betetőzi. Így oly mély pädagogiai elmélkedők, mint *Natorp*³ és *Willmann*⁴ is, problémánknak csak ezt az oldalát tárgyalják, vagyis világnézet tanításán alapjában filozófiai oktatást értenek s nem mélyednek el a világnézet fokozatos formálásának kérdésébe.

Hogy részünkről megkísérthessük ép ez utóbbi problémának legalább jelentőségében való kidomborítását, mindenekelőtt tisztába kell jönnünk az idevágó tanítás tulajdonképeni céljával, amit azáltal érünk el, ha egyrészt világosan meghatározzuk a világnézet didaktikai fogalmát, másrészt, ha a tanítandó világnézet tartalmát kísértjük meg főbb vonásaiban kifejtetni. Csak ez alapokon jelölhetjük meg azon módokat, melyen a világnézet tanításának, vagyis fokozatos formálásának haladnia kell.

I.

Világnézetnek a szó legáltalánosabb értelmében azon meggyőződéseink összességét nevezzük, amelyek a *világra mint egészre* vo-

¹ V. ö. különösen : Umriss pädagogischer Vorlesungen 62. §.

² Így pl. Bouglé, L'éducation morale par l'esprit scientifique. Revue pédagogique. 1904. 6. sz. 515. l.

³ V. ö. Socialpädagogik. 1899. 301—311. lk.

⁴ Didaktik als Bildungslehre. 3. kiad. 1903. II. k. 222., 213., 320. lk.

natkoznak. Már fönnebb jeleztük, hogy különbséget kell tennünk *világnézet és filozófiai álláspont* között. E kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint az intuitív és a discursív ismerés. Filozófiai álláspontja annak van, ki világnézetét módszeres úton nyerte: hiszen a filozófia nem egyéb a világnézet tudományánál. Világnézettel birhatunk azonban anélkül, hogy a tudományos kultúra ama legmagasabb fokára emelkednénk, melyet a kidolgozott filozófiai álláspont bírása föltesz — mert a szűkebb értelemben vett világnézet nem kíván egyebet, minthogy bizonyos *vezérlő szempontokkal* rendelkezünk, melyek szerint csoportosítjuk összes ismereteinket és értékeléseinket. A helyes világnézet természetesen nem épülhet fel más állításokon, mint amelyeket a helyes filozófiai álláspont is igazol; vagyis *nem tartalmi* különbség áll fenn a kettő között, hanem csak az *öntudatosság fokában* és a *rendszerességben* térnek el egymástól. Annál fontosabb didaktikai és kulturpolitikai szempontból élesen megkülönböztetni a világnézet emez intuitív és discursív fogalmát, mert kétségtelen, hogy a teljesen kidolgozott és öntudatos, tehát a filozófiai világnézet általánosítására az emberek között nem gondolhatunk. Hiszen az ismeretek bármely csoportjában is a szélesebb társadalmi körre kiható tanításnál a tudományos rendszerességet és teljességet sehol sem érhetjük el. A tudományt magát, élő problémáival, teljes rendszerével és működésben lévő módszereivel csak azon keveseknek taníthatjuk, kik a főiskolai oktatás részesei lehetnek. De valamint ezért téves volna a tanítás szélesebb körre kiható munkásságából s a gyermek tanításából teljesen kizárni legalább a tudomány *eredményeit*, úgy tagadhatatlan, hogy ha eltaláljuk a kellő formát és módszert, a filozófiai kutatás productumait is bevihetjük már az alsófokú oktatásba, ha ott magát a filozófiát még nemis taníthatjuk.

A világnézet tanításán ép a filozófiai kutatás eredményeinek-ilyetén való közlését, néhol csak sejtetését értjük. Erős meggyőződésünk, hogy van középút a philosophia közvetlen tanítása s a világnézet kérdéseinek amaz ignorálása között, melyet mai iskoláink mutatnak. Ez teljesen kulturelles magatartás s így a modern didaktikának egyik legfőbb feladata az legyen, hogy ezt a középutat megtalálja. Enélkül az iskola nem állhat az *egész kultúra* szolgálatában. Ha talán eddig korai lett volna ezt sürgetni, korunkban bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a világnézetnek ama forrongása, mely a renaissance-szal indult meg, szünőfélben van s lassanként kikristályosodnak az újkori tudomány és bölcselkedés kritikailag leszűrt eredményei. De ha ez nem is így volna, ha az iskolának még ma is csak forrongó filozófemák állanának rendelkezésére, még akkor is előnyt

kellene adnunk ezek tanításának, semmint teljesen magára hagyjuk a modern embert kínzó kételyeivel és kapkodásával. Mert a rendszeres tévedés is álláspont, ahol megvethetjük lábunkat az igazság keresésében: a negatív irányítás is többet ér, mint semmiféle irányítás.

Hogy kiválogathassuk azon szempontokat, melyeket nézetünk szerint a világnézet tanításának ki kell domborítania, egy tekintetet kell vetnünk napjaink bölcséleti munkásságára.

Korunk filozófiai törekvéseit az jellemzi, hogy alapjában visszatér a bölcselkedés antik fogalmára, amennyiben tekintetbe veszi, hogy az ember a világgal szemben nemcsak mint ismerő, de mint *cselekvő és értékelő* alany is állást foglal. Az utóbbi évtizedekben mindjobban kidomborodó értékelméleti kutatás ép azon mind tisztábban kialakuló belátás eredménye, hogy a filozófiának nemcsak a létező világ helyes ismeretét, de a helyes cselekvés és a helyes értékelés szempontjait is meg kell adnia. Mindez pedig felteszi, hogy a megismerés különböző módjairól helyes kritikai fogalmat alkottunk legyen. A teljesen kidolgozott filozófiai világnézettől tehát ma már megkövetelhetjük, hogy az alapvető *logikai* elemen kívül egy *ontologiai*, egy *ethikai* és egy *általános értéktani* alapvetéssel is birjon. Míg a filozófiai kutatás céljait tekintve, a világnézet ezen elemei mind behatóbb vizsgálattal bővítendőek, addig az intuitív világnézet szempontjából a cél inkább az lesz, hogy mindegyik elemnek oly lehetőleg egységes formulázását kísértsük meg, mely amellet, hogy a filozófiai kutatás mai állapotának megfelel, alkalmas legyen arra is, hogy már a tanítás alsó fokán is kidomboríttassék. Ez csak úgy sikerülhet, ha úgy logikai, mint ontologiai, ethikai és értéktani szempontból sikerül egy-egy oly *fogalmat* kijelölni, melynek teljes kidolgozásaként s mintegy mélyítéseként lehet minden tanításunkat fel fogni.

Azt hisszük, nem járunk tévúton, midőn a logikai világnézetet azáltal véljük formálni, ha az *igazság* fogalmát, az ontologiai világnézetet, ha a *fejlődés* konceptióját, az ethikai világnézetet, ha a *kötelesség*, az értéktani világnézetet, ha a *szépség* fogalmait fejlesztjük ki a tanítványok tudatában. Igazság, fejlődés, kötelesség és szépség alkotják az intuitív világnézet sarkfogalmait s a világnézet tanításának ezek kidolgozására kell irányulnia.

Ha most áttérünk a fogalmaknak szempontunkból való vizsgálatára, remélhetőleg el fog enyészni a paradoxitásnak azon érzése, melyet talán némelyekben az kelt, hogy *ép ezeket a fogalmakat* jelöltük ki mint a tanítandó világnézet alkatelemeit. Talán sikerül kimutatnunk, hogy korunk filozófiai törekvései valóban emez öt fogalom kidolgozásában és mélyítésében találkoznak s hogy aránylag nem ne-

héz feladat e koncepcióknak a tanítás minden fokán való kidom-
borítása.

Az *igazság* fogalmában annak lényeges tulajdonságait kell foko-
zatosan feltüntetnünk. Ezek elseje, hogy az igazság értéke nem tagad-
ható, mert — mint Sokrates óta tudjuk — az igazság értékének
minden tagadása felteszi, hogy legalább a tagadást kifejező tétel igaz.

Az igazság továbbá nem ítéleteink lefolyásának pszichológiai
mozzanatához tartozik, hanem a helyes ítélet *jelentése*, amely *érvé-
nyében független* az emberi ítélkezéstől. Ez az, amit népszerűen úgy
fejezünk ki, hogy az igazságot *megismerjük*, de *nem teremtjük*,
vagyis az valami, ami függetlenül megáll, akár megformálazzuk ité-
leteinkkel, akár nem. Szóval az igazság valami állandó, szemben a
mulandó és változó emberi megismeréssel. Annál kevésbé lehet az
igazságot az emberi megismerés valamiféle produktumának tartani,
mert hiszen minden ismerés helyességének meggyőződése felteszi vég-
elemzésben, hogy elérhetünk valóban érvényes ismeretet, mint ez
már az igazság tagadhatatlanságából következik. Valóban érvényesnek
pedig azért tartunk valamely ítéletet, mert az az észelvek alapján
igazolható, vagyis végelemzésben minden megismerés már *felteszi* az
észelvek: a logikai principiumok egyetemes érvényét, igazságát. Ez a
belátás képezi Kant kriticizmusának is lényegét, mely tehát ép úgy,
mint Sokrates álláspontja, annak a lehetetlenségét mutatja ki, hogy
az igazság fogalma teljesen viszonylagossá tétessék. Ez utóbbi oly
dogmatizmus, jelenjen meg a szkepticizmus vagy a teljes empirizmus
formájában, mely a saját előföltéveit sem érti, melyeken állításai
nyugosznak.

E belátás s ezzel kapcsolatban Kant kriticizmusának valódi
megértése mindinkább utat tör magának korunk gondolkodásában.
A «pragmatizmus» ez a legmodernebb hajtása az empirizmusnak
ugyan minden igazságot annyira viszonylagossá tesz, hogy végelem-
zésben azt tartja igaznak, ami az emberi cselekvés szolgálatában áll,*
de ép ez vezet majd az igazság teljes relativitásának tanát ad absur-
dum s így előkészíti Kant álláspontjának diadalát a tiszta észről,
mint minden megismerés szükségképi előföltéveiről. Már ma is
csaknem kizárólag pszichológusok alkotják a pragmatisták táborát,
kik természetszerűleg megszokták az ismerésben nem a maradandó
jelentést, de az egyéni tudatban lefolyó megismerési folyamatot tekin-
teni, míg ellenben a matematikával és tiszta logikával foglalkozó böl-
cselők rögtön észreveszik tarthatatlanságát. Ezzel kapcsolatban az
ugyancsak az empirizmussal nagyranőtt pszichologizmus és ennek

* V. ö. W. James: Pragmatizmus. Német ford. 36. l.

legfinomultabb formája: a szubjektivizmus is mindinkább veszít hívet. Mind általánosabb lesz annak a felismerése, hogy a logika *több* mint az emberi gondolkozás regulatív elveinek összesége, mert egyúttal minden érvényesség előfeltételeit is kifejezi. Kezdi fölismerni, hogy a logikai principium *fölötte* áll érvényességében a szubjektum és objektum dualizmusán, mert hiszen azt, *hogy* mit tartunk szubjektívnek és mit objektívnek, már végelemzésben a logikai elvek alapján dönthetjük csak el.

Az igazság állandóságán és függetlenségén kívül, még ki kell emelnünk, hogy határtalan számú igazság van. Elsőben *Bolzano* mutat arra, hogy már az igazság fogalmából következik, hogy végtelen számú igazság van, mert minden igazság felteszi, hogy az igazságot kifejező tétel igaz és így a végtelenig.¹ De ha bizalmatlansággal tekintünk az ily tisztán dialektikus bizonyításra, elég ha meggondoljuk, hogy ismereti tárgyaink kimeríthetetlenek számunkra s így határtalan, talán végtelen számú igaz ismeret állítható róluk.

Az igazság helyes fogalma a megismerés igazi fogalmát is tartalmazza. Hogy azonban a kép teljes legyen, azt is meg kell értetnünk, hogy új ismeretekre nemcsak egyféle módon juthatunk, vagyis tanításunkkal demonstrálnunk kell a megismerés különböző, egymástól lényegesen különböző módjait. Ez utóbbin mi *methodikus különbségeket* értünk, tehát ha azt mondjuk, hogy a megismerésnek egymástól radikálisan különböző módjai vannak, ezzel nem tagadjuk, hogy a megismerés mindig egy s csak a megismerés tárgyai változnak, hanem csak azt állítjuk, hogy a *mód*, amint új ismeretekre szert tehetünk, a megismerés lehető tárgyainak különböző természetéből folyólag szintén különböző lesz. Így tagadhatatlan, hogy egészen más úton gyarapítjuk a valóságra vonatkozó ismereteinket, mint a matematikai belátásainkat s viszont a tiszta értékek megismerése, amint ez pl. a tiszta logikában végbemegy, ismét másféle utat követ. Nem misztikus megismerési módokról van szó, ahogy álláspontunkat némelyek félreértették, de a megismerés tárgyainak radikálisan különböző természetéből folyó *módszertani* különbségekről. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra is, hogy a tudomány tárgyát nem mindig a valóság, a lét képezi: mert megismerésünk nemcsak ontológiai irányú lehet, mint aminő akkor, midőn a tapasztalat tartalmát dolgozza fel, hanem ideális tárgyai is lehetnek, pl. a matematikában vagy a tiszta logikában.²

¹ Wissenschaftslehre 1837. I. k. 146. l.

² Legyen szabad e ponton «Intuitio és bizonyosság» című tanulmányomra utalnom. A Magyar Filozófiai Társaság közleményei. 1909. 1—19. II.

Ha tehát a megismerésről helyes fogalmat akarunk alkotni, az érvényében változatlan és a maradandó igazság fogalmát kell homloktérbe állítanunk. Ezzel szemben a valóság teljes megismerését a szüntelen változás s végelemzésben a fejlődés fogalma kell, hogy uralja s így a valóságra vonatkozó tanításunkban ezt a fogalmat kell kidomborítanunk. Nagyon igaz, hogy a fejlődés fogalma végelemzésben, mint erre *Natorp* mutat rá legújabb munkájában,¹ transcendentális alappal bír, vagyis érvénye minden lehető tapasztalati tartalomra nézve az ész természetében gyökerezik, de didaktikai szempontból csak a filozófia, de nem a világnézet tanításában mehetünk e fogalom végső alapjára vissza. Vagyis esetünkben empirikus kiindulópontot kell keresnünk, hogy a fejlődés elvének minden tapasztalati megismerésünkben való vezérszerepét kidomboríthassuk.

E kiindulópontot a tapasztalás bármely mozzanatában is megtaláljuk. Semmi sem állandó és változatlan, ami tapasztalatunkban fölmerül s mentül inkább halad az empirikus tudomány, annál nagyobb körre mutatja ki ez elv érvényességét. Még az «álló csillagok»-at sem tarthatjuk ma már mozdulatlanoknak, vagyis teljesen változatlanoknak. Természeti jelenségek és emberi alkotások egyaránt alá vannak vetve a szüntelen változás elvének. A változás pedig szükségképpen vezet fejlődésre, vagyis oly folyamatra, mely mind bonyolultabb jelenségek szövedékét eredményezi. *Herbert Spencer* érdeme, hogy rámutatott arra, hogy mikép válik a változás szükségképpen ritmikussá, a ritmus pedig evolúcióvá.²

De logikai szempontból is fölöttébb fontos, hogy az összes tapasztalati fogalmakat a fejlődés szempontjából tanulja meg a tanítvány csoportosítani. Mert csak így válhat mind erősebb meggyőződésévé, ha valamely jelenséget csak úgy magyarázhatunk, ha azt lehetőleg elemi mozzanatokra bontjuk s azon törvényszerűséget állapítjuk meg, amely szerint az elemibb jelenségek bonyolultabbakat alkotnak. Vagyis ép a fejlődés fogalmának kidomborításával kapcsolatban értethetjük meg legjobban, hogy a valóság magyarázata végelemzésben csak törvények uralmának kimutatásában állhat, amelyek végső célja a valóság geneziséét érthetővé tenni. Miután pedig e célt csak immanens fogalmakkal érthetjük el, vagyis a magyarázat elemei nem lehetnek a lehető tapasztalat körén kívül eső entitások (amelyek fölvétele különben sem tesz semmit sem érthetőbbé), az evolúció elve hivatva van kidomborítani a tanításban azon álláspontot is, melyet

¹ Philosophie und Pädagogik. 1909. 91., 92., 313. ll.

² V. ö. különösen First principles 186. §.

immanentizmusnak nevezhetünk. Ezáltal az újkori tudomány legjellegzetesebb sajátosságát emeljük ki.

A fejlődés és a szüntelen változás elve az ember tudatéletére is érvényre bir, amennyiben abban időben lefolyó (pszichikai) jelenségek sorát látjuk. Ezen szempont alá vonható az ember erkölcsi élete is, mely a valóságban: korok és népek szerint igen különböző tartalmat mutat. Önként fölmerül e ponton azon kérdés, hogy ez a lélektani etnográfiai és történeti szempont az egyetlen, melyből erkölcsi ítélkezésünket tekinthetjük? Ha igen, akkor minden lehető erkölcsiség csak viszonylagos lehet s abszolút értékű erkölcsi normákról és eszményekről nem szólhatunk. Ez azonban csak a dogmatikus empirizmus szempontjából látszik «magától értetődő» álláspontnak. Mert közelebről szemügyre véve cselekedeteinket, épúgy két, radikálisan különböző szempontból tekinthetjük mint ítéleteinket: egyrészt *lélektani lefolyásuk* feltételeiben, másrészt *helyességükre* nézve. Sőt kiderül, hogy valamint az öntudatosan helyesnek tartott megismerés felteszi azt, hogy vannak-abszolúte helyes, tagadhatatlan érvényű ítéleteink, úgy az öntudatosan értékelt cselekvés is magába foglalja azon meggyőződést, hogy lehetségesek abszolút értékű emberi cselekedetek. Már Platon rámutatott azon szoros kapcsolatra, mely a jó és az igaz eszméje között áll fenn: csak a jó eszméjének uralma hozza létre az igazságot és az észet.¹ E belátás — mint a platonizmus annyi más tanítása, mely napjainkban újra feltámad — számos ethikus azon álláspontjában nyilvánul, hogy már az öntudatos gondolkodás ethikai normák helyességét teszi fel, mert hiszen az igazságot keresni már annyit tesz, mint az őszinteség és becsületesség szabályát helyesnek ismerni fel.² A párhuzamosság annál nagyobb az igaz és a jó eszméje között, mert egyiket sem lehet értékében föltétlenül tagadni, ha csak nem akarunk önmagunkkal ellentétbe jutni, mert ha azt is valljuk, hogy nincs föltétlenül kötelező ethikai szabály, ezzel azt mondjuk: legyünk őszinték és becsületesek s ismerjük el, hogy nincs abszolút értékű ethikai norma. Ez nem azt jelenti, hogy tehát minden ember, aki gondolkodik, eo ipso erkölcsös, hanem azt teszi, hogy ha *ellenmondás* nélkül akarunk gondolkodni és általában tudatéletünket kifejleszteni, fel kell tennünk bizonyos abszolút értékű ethikai normákat. Ezt az alapelvet iparkodtunk részünkről oly irány-

¹ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ . . . ἰδέα τεκοῖσα ἐν τε νοητῷ αὐτῇ κυρία ἀληθειαν καὶ νοῦν παρασχομένη stb. Resp. I. VII. p. 517.

² Így pl. Höffding: Ethik 1888. 52. l. Az idevágó újabb irodalom összeállítását l. Münsterberg: Grundzüge der Psychologie. 1900. I. 142., 178. ll.

ban mélyíteni, hogy megkiséreltük az igazságra való törekvés feltételeinek bemutatni azon cselekvési módokat, melyeket az erkölcsi fejlettség mai fokán ethikailag helyeseknek ítélünk.¹

Annak a mélységes hite, hogy lehetséges abszolút, változatlan értékű emberi cselekedet, nyilvánul meg a *kötelesség* eszméjében. Erkölcsi kötelességnek ugyanis ép azon cselekvési módot tartjuk, melyet állandóan és mindig, tehát megalkuvás nélkül, vagyis föltétlenül követnünk kell. Kant helyesen látta, hogy a kötelesség kategorikus imperativusa nélkül nincs ethika mint autonom tudomány. Mert ha valóban megismerünk valamit, ami föltétlenül kötelez cselekvéseinkben, akkor ez nem hasznossági vagy más, a tapasztalatból levont maxima lehet, amely elvégre is mindig csak hipotetikus imperativust adhat, hanem magából az emberi szellem alapvető funkcióiból kell fakadnia. Kant etikájának igazi értelme, hogy az ethikai fogalomalkotás ily, nem a tapasztalatot feldolgozó megismerési mód terméke, amit mai nyelven úgy fejezhetünk ki legtalálóbban, hogy az ethikai megismerés tiszta értékismerés. Ez magyarázza meg, hogy a tapasztalati tartalom szüntelen változása nem sülyesztí el a *παντα ρει* folyamában az erkölcsi eszményeket és normákat: hisz ezek más megismerési mód által jutnak tudatunkba mint a valóság.

A tiszta érték fogalma átvezet bennünket a világnézet *érték-elméleti* szempontjára. Összes értékeléseinket két nagy csoportba oszthatjuk: az egyikbe azon értékítéleteink tartoznak, melyek közvetve vagy közvetlenül emberi fennmaradásunk feltételeit értékelik, a másikba azon értékítéleteinket sorozhatjuk, amelyek fennmaradásunktól függetlenül bizonyos dolgok *önértékét* fejezik ki. Az első csoportba tartoznak az összes hedonikus és hasznossági ítéletek, ideszámítva a gazdasági értékítéleteket is. Teljesen elismerjük, hogy *Böhm Károly* mélyreható elemzése kimutatta, hogy a hasznossági ítélet valami objektív mozzanatot fejez ki szemben a hedonikus értékítélettel, mely csak ideiglenes és korlátolt.²

De azért szempontunkból mégis együvé tartoznak, mert meg egyeznek abban, hogy tartalmuk természetszerűen változó és viszonylagos, mert hiszen az emberi fennmaradás feltételei is a tapasztalati világ szüntelen változásával módosulnak. Tehát mindnyájan csak hipotetikus imperativusoknak lehetnek forrásai.

Abszolút, emberi fennmaradásunktól függetlenül is megálló értékességet állapítunk meg a második csoportbeli értékítéleteinkkel. Míg az előbbi esetben végelemzésben mindig valamely empirikus

¹ Az ethikai megismerés természete. 1907. 132. l.

² Az ember és Világa. III. k. 1906. 148., 159. ll.

mozzanatot vonatkoztatunk egy ugyancsak empirikus mozzanatra (az ember egyéni vagy faji fennmaradására), addig jelen esetben, bár az, amit értékelünk, szintén empirikus mozzanat, de az, *amire* az értékelésnél az értékelt dolgot vonatkoztatjuk, nem képezi tapasztalatunk *tárgyát*, hanem minden lehető tapasztalat ideális *előfeltételét*. Ez történik a *logikai* és az *ethikai* értéktételeknél: mindkét esetben ugyanis az, amit értékelünk, egy tapasztalati mozzanat (az előbbi esetben az emberi gondolkodás, az utóbbiban valamely akarati folyamat), de mindkettőnek logikai és ethikai értékelése ép abban különbözik az emberi gondolás és akarás egyéb lehető (pl. biológiai vagy utilitarisztikus értékeléséből), hogy mindkét esetben az illető tapasztalati mozzanatok *önértékűségét* állítjuk.* Mert igaz a gondolat akkor, ha *önmagában* is, mindig és mindenütt van bizonyos értéke, az emberi cselekvés pedig valóban ethikus, ha ugyanez mondható róla. A logikai és az ethikai értékelésnél tehát az értékelt tapasztalati mozzanatot nem egy másik empirikus mozzanatra vonatkoztatjuk, hanem egy *önmagában* megálló ideális tartalomhoz: az igazság vagy a jóság eszméjéhez mérjük, mely mint abszolút érték, mint láttuk *nem tárgya* a tapasztalásnak, vagyis nem valami létező dolog, de *előfeltétele* minden tapasztalásnak. Az ily értéktételeket *tiszta értéktételeknek* mondjuk, szemben az előbbi csoportba tartozó *empirikus értéktételekkel*.

Feltűnő, hogy tiszta értéktételekre ép az emberi szellem funkcióinak értékelése általjutunk, a minő a gondolkodás és az akarás. Két kérdés merül fel e ponton. Az egyik az, hogy szellemünk harmadik jellegzetes funkciója: a *szemlélet* értékelése nem-e vezethet tiszta értéktételekre? Másodsor, hogy a szemléletünkben megjelenő «anyagi» világ nem lehet-e bizonyos körülmények között *önértéknek* hordozója, vagyis nem válhat-e tiszta értékelésnek is tárgyává?

E két kérdés voltaképen egy. Mert míg a gondolkodást és az akarást az jellemzi, hogy általuk *megkülönböztetjük* önmagunkat a tárgytól, amennyiben a gondolkodásban *feldolgozzuk* az ismerés objektumát ítéletekben és fogalmakban, az akarásban pedig *hatunk* reá s ép ezért mindkét esetben *megkülönböztetjük* önmagunkat tőle, addig a *szemléletben* mintegy összeolvadunk a tárggyal s teljesen, önfeledten elmerülhetünk benne. A *szemlélet* az a funkciója tudatunknak, ahol alany és tárgy összeolvadnak s ezért ahol ez teljes mértékben lehetséges, ott a szemléletnek mint tudatfunkciónak értéke egybeesik a szemlélet tartalmának értékével.

E teljes összeolvadása az alannak és az érzéki tárgynak azon-

* V. ö. Böhm Károly i. m. 209. l.

ban csak ritka esetben sikerülhet. Ennek akadályai részben alanyiak, részben tárgyi természetűek lehetnek. Alanyi magatartásunk nem engedni ez összeolvadást, ha nem akarunk az érzéki tárgyban elmerülni: ha a *szempont*, melyből tekintjük, olyan, hogy a tárgynak csak *némely* oldala vagy vonatkozása érdekel bennünket. Ez történik, ha az érzéki tárgyakat elméleti vagy pedig hedonikus vagy utilitarisztikus szempontból szemléljük. Mindezek ugyanis egyoldalú, mondhatjuk előítéletes szempontokat adnak: a theoretikus célzatú szemlélet csak az általánosot keresi és látja, a hedonikus és hasznossági célból való megfigyelése az érzéki tárgyaknak szintén ez utóbbiaknak csak *némely* mozzanatára terjed ki.

Teljesen csak úgy merülhetünk el szemléletileg a tárgyba, ha azt nem célzatosan szemléljük, de önmagáért, önmagában tekintjük, vagyis ahogy *Kant* mondaná: ha azt *érek nélkül* szemléljük. A szubjektív feltételeket tekintve, csak így jöhet létre a teljes, a tárgyat egész szemléletiségében felölelő, az önfelelt szemlélet. Ez esetben az érzéki tárgyat önmagáért élvezzük, önmagáért tartjuk értékesnek, — szóval *szépnek* ítéljük.*

De nem minden szemléleti tárgy alkalmas arra, hogy ily teljes szemléletre birjon minket. E feltételeket az eszthetika határozza meg, kiderítvén, hogy mily természetű tárgyak lehetnek szépek számunkra; bennünket e mozzanatok jelenleg nem érdekelnek. A legfontosabb belátásig már így is eljutottunk, hogy t. i. a tapasztalat érzéki tartalmának értékelése a hedonikus és a hasznossági értékelésen áthaladva, szükségképen válik eszthetikai értékeléssé, mihelyt a kedvező körülmények megengedik, hogy az előbbi értékelések egyoldalúságát túlhaladjuk. Ezért az *eszthetikai világnézet* kialakulásában csúcson sodik szükségképen az empirikus értékelés. Csak a szépségben ismerjük fel az érzéki világ önértékűségét. Dr. PAULER ÁKOS.

(Folyt. köv.)

EMLÉKBESZÉD KISS ÁRON FÖLÖTT.

(Olvastatott a M. Pæd. Társaság 1909. jan 23-án tartott nagygyűlésén.)

(Második, befejező közlemény.)

Mindezeknél nevezetesebb azonban az, hogy Kiss Áronnál e régi könyvek szeretete nem maradt pusztá gyűjtési szenvedély, hanem valósággal haszonra vált, mert ami régi poros, rongyos könyvet más megvetéssel, szinte utálattal eldobott volna, azt ő nemcsak összeszedte, de el is olvasta, tanulmányozta s belőlük merítette az eladdig feledésbe

* V. ö. I. Cohn, Allg. Aesthetik. 1901. 23. s k. ll. és Böhm Kár. i. m. 325. l.